
УДК 821.161.(092)

Образ книги (книжника, письма) у "Повісті минулих літ"

Тетяна Клименко,
здобувач Житомирського державного
університету імені Івана Франка

У статті розглядається книжна мудрість як активна духовна цінність гармонізації інтелектуального й культурного життя людини середньовіччя. У своєму дослідженні автор спирається на текст "Повісті минулих літ" та вибудовує погляд на писемну творчість, її різноманітність, просвітницьку спрямованість і прагнення закарбувати у слові почуття та прагнення людей того часу.

Ключові слова: *топос, книга, книжність, літописець, мудрість.*

Топос книги (письма) з'являється у "Повісті минулих літ" відтоді, як на Русі запроваджується християнство. Вирішальне значення для становлення писемної творчості на руському ґрунті мали візантійські літературні взірці. У пору їх первинного осмислення на Русі (кінець X—XI ст.) у візантійській літературі вже існував культ писемного слова і книжності, породжений Святим Письмом. Ідея Животворного Слова стала наріжним каменем у грандіозній будові середньовічної вербальної культури, оскільки, за св. Августином, "слово — сам Бог, що є правдивим світлом, яке просвічує кожну людину, що приходить на цей світ" [1, 114]. Старозавітні пророки і новозавітні апостоли не лише проповідують усно, а й

пишуть книги, послання. Книга сприймається як втілення слова, отож стає святинею, джерелом Слова — божественного світла. Священний текст має трансцендентний характер, труд книжника набуває релігійного ореолу, азбука сприймається як вмістилище невимовних таємниць.

Книжність поступово витісняє культ усного слова, притаманний античності, постать співака (оратора) поступається образу книжника; "слово" все більше асоціюється з текстом, книгою [2, 202]. Записане слово адресується читачеві і слухачеві, внаслідок чого виділяється тип "ученого" (знавець письма, його відтворювач-переписувач) і проповідника (він

проголошує текст для тих, хто не знає письма). У такому контексті переосмислюється й образ мудреця, котрий в античні часи поставав як володар істини, яку він повідомляв усно під час особистого контакту з людьми. У середньовічну добу поняття "мудрість" мало передусім божественний смисл, який давався через слово Боже, записане у священних книгах. Світ уявлявся як текст, що складається із знаків, котрі вказують на приховану суть реалій-речей. Отож у гносеологічному сенсі світ не пізнавався, а мав бути осягненим через слово; "знати" — означало знання, що йдуть від Бога, своєрідне одкровення, а не вивчення самого світу. Відповідно, мудрість — це не збагачений пізнанням інтелект, не рівень суб'єктно-об'єктних відносин і навіть не стан внутрішньої свободи, яку дає розуміння світу. У давньоруській традиції, як зазначає В. Горський, можна виділити дві форми мудрості. Одна з них базується на християнській моделі культурної людини, котра прагне осягнути істину за допомогою авторитетних книг, насамперед Святого Письма ("знання книжне"). А друга передбачає уявлення про розум як досвідченість ("смісленість", за Данилом Заточником) [3, 139].

Запровадження християнства на Русі створило у словесній творчості ситуацію, в якій виникає конфлікт висловлювання, що було водночас наслідком зіткнення двох типів культур (автохтонної та візантійської). Тип усного висловлювання не задовольняє ідеологічні потреби молодого держави, тому витісняється іншим типом — книжним. І якщо Данило Заточник ніби прагне примирити обидва типи, патетично виголошуючи у своєму "Благанні": "Зведись, славо моя, зведись у псалтирі і гусях!", то Кирило Туровський, ідеалізуючи "книжний розум" ("вони єсть скарби вічного життя"), протиставляє книжникам — співаків; та ж антитеза зустрічається у "Слові о полку Ігоревім", де автор відмежовується від усього словесного мистецтва Бояна. В умовах християнізації Русі виразняється потреба літературності, підсилена поширюваним культом Святого Письма. Відтак не випадковою є настанова (на державному рівні) залучати до книжного вчення. Володимир, охрестивши Русь, "став у знатних людей дітей забирати і віддавати їх на учення книжне" [4, 66]. Ярослав "зібрав писців многих, і перекладали вони з гречизни на слов'янську мову і Письмо Святеє, і списали багато книг. І придбав він книги, що ними поучаються віруючі люди і втішаються ученням божественного слова" [4, 89].

Типове для часів Київської Русі трактування книжної мудрості знаходимо у "Повісті минулих літ": "Велика бо користь буває людині од учення книжного. Книги ж учать і наставляють нас на путь покаєння, і мудрість бо, і стриманість здобуваємо ми із словес книжних, бо се є ріки, що напоюють весь світ увесь. Се є джерела мудрості, бо є у книгах незмірна глибина. Ними бо в печалі ми втішаємося, вони є уздою стриманості" [4, 89]. Далі літописець посилається на Соломона, котрий прославляв мудрість, яка є "світло, розум і смисл", якою "царі царствують і сильнії пишуть правду". Книжна мудрість ототожнюється з користю для душі: "Якщо бо пошукаєш

ти в книгах мудрості пильно, то знайдеш велику користь душі своїй" [4, 90]. Але які ж книги, на думку літописця, є джерелами мудрості? Відповідь однозначна: "бесіди пророків, євангельські повчання і апостольські, і життя святих отців", бо саме завдяки цим книгам можна "бесідувати з Богом або святими мужами" [4, 90].

У літописі відображено і наївну підозрілість навернених до християнства: коли Володимир забирав од матерів дітей "на учення книжне", то їх "оплакували, як померлого". Сам же літописець переконаний, що з поширенням учення книжного збувається пророцтво на Руській землі, яке говорить: "У ті дні почують глухі слова книжні і ясною буде мова недорікуватих" (Ісайя, 24:18) [4, 593]. Алегорично гіперболою зроблено натяк на язичників, котрі без книжного слова уявляються "німими і глухими"; пізнання "книжних словес" — милість Божа, благодатне просвіщення. До розгорнутої метафори, вибудованої у формі художнього паралелізму, вдається літописець, оцінюючи заслуги київських князів: "Володимир землю зорав і розм'якшив, себто хрещенням просвітив, а сей великий князь Ярослав, син Володимирів, засіяв книжними словами серця віруючих людей, а ми пожинаєм, учення приймаючи книжне" [4, 89]. Книжна мудрість, отже, животворна, рухома, активна духовна цінність, яка має не лише ідеологічний (релігійний) сенс, а й гармонізує інтелектуальне й культурне життя людини.

Топос книги пов'язується у "Повісті минулих літ" не лише з іменами князів Володимира Великого та Ярослава Мудрого, а й з одним із засновників Києво-Печерського монастиря Феодосієм. "Почитаніє книжное" належить до характерних рис цього ченця, зокрема йдеться про псалми Давидові, якими Феодосій умів "проганяти бісівські намови", радив інокам "мати любов у собі до молодших, і до старших смирення і послух" [4, 119].

Про книгу (учення книжне учення, книжну мудрість) літописець промовляє нечасто, бо його займають більше історичні події — військові походи князів, боротьба з агресивними чужинцями (печеніги, половці), укріплення міст і держави загалом, спорудження церков та монастирів, князівські міжусобиці та дипломатичні справи державців, тож книга відходить у тишу монастирських келій, де переписуються тексти, пишуться нові руські твори, читаються книги священні і навіть мирські. Саме у тому середовищі твориться писемна творчість — література, судячи з тематики і жанрових форм якої, можна скласти уявлення про її різноманітність, просвітницьку спрямованість і прагнення закарбувати у слові почуття та прагнення людей того часу.

Література

1. Августин. О Граде Божіем // Творения бл. Августина. В 5 ч. Ч. 4. — К., 1905. — 312 с.
2. Аверинцев С. С. Поэтика ранневизантийской литературы / С. С. Аверинцев. — М.: Наука, 1977. — 209 с.
3. Горський В. Деяко про критерії людської гідності у XII ст. ("Моління" Данила Заточника) / Вілен Горський // Київ. — 1993. — № 11. — С. 139—149.
4. Літопис Руський / за Іпатським списком переклав Леонід Махновець. — К.: Дніпро, 1989. — XVI + 591 с.

Татьяна Клименко. Образ книги (книжника, письма) в "Повести временных лет"

В статье рассматривается книжная мудрость как активная духовная ценность гармонизации интеллектуальной и культурной жизни человека средневековья. В своем исследовании автор опирается на текст "Повести временных лет" и выстраивает свой собственный взгляд на письменное творчество, его разнообразие, просветительскую направленность и стремление запечатлеть в слове чувства и стремления людей того времени.

Ключевые слова: топос, книга, книжность, летописец, мудрость.

Tatyana Klimenko. The image of the book (scribe, writing) in the "Tale of Bygone Years"

The article deals with literary wisdom as an active spiritual value of harmonization of intellectual and cultural life of the Middle Ages. In their study, the author draws on the text "Tale of Bygone Years" and builds its own view of the written work, its diversity, educational focus and desire to capture in word sense and desire of people of that time.

Keywords: topos, the book knyzhnist, chronicler, wisdom.